

Adalet ve Kalkınma Partisi Yetkililerin Söylem ve Parti Programlarında Muhafazakârlık (2002-2009)[†]

Conservatism in the Discourses and Party Programmes of Justice and Development Party Officials (2002-2009)

Muhittin IŞIK*

Öz

Bu çalışmada 2001 yılında kurulan ve 3 Kasım 2002 milletvekili seçimlerinden birincilikle ayrılarak tek başına iktidar olan, yirmi bir yıldır iktidarını koruyan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muhafazakârlık anlayışının irdelenmesi amaçlanmıştır. Literatürde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni konu edinen çok sayıda akademik çalışmaya rastlanılsa da bu partinin muhafazakârlık anlayışını muhafazakâr ilkeler bağlamında ele alan çalışmaların yetersiz sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda geniş bir literatür taraması yöntemiyle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2009 yılları arasındaki parti tüzük ve programlarından hareketle muhafazakâr düşüncenin başlıca temel değerleri (gelenek, din, aile, mülkiyet, toplum, otorite vb.) çerçevesinde ideolojisini analiz etmek için öncelikle muhafazakârlığın kavramsal çerçevesi sunulmuş, muhafazakâr düşüncenin temel değerleri ana hatlarıyla irdelenmiştir. Sonrasında ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş serüveni ve ideolojik konumu ele alınmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin parti tüzüğü ve programı ile seçim beyannameleri detaylı bir şekilde incelendiğinde partinin özgün bir kavram olarak "muhafazakâr demokrasi"yi benimsediği sonucuna ulaşılmıştır. "Muhafazakâr demokrasi" söylemiyle muhafazakârlık, modernizm ve liberalizme eklenmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Muhafazakâr Demokrasi, Muhafazakâr Değerler, AK Parti.

Abstract

The aim of this study is to examine the conservatism understanding of Justice and Development Party, founded in 2001, came to power alone after the 3 November 2002 parliamentary elections and maintained its power for twenty-one years. Although there are many studies on Justice and Development Party in literature, it has been determined that there is an insufficient number of studies that deal with the conservatism understanding of this party in the context of conservative principles. In this direction to analyze the ideology of Justice and Development Party within the framework of basic values of conservative thought (tradition, religion, family, property, society, authority, etc.) with a wide literature review method, based on the party statutes and programs between 2002 and 2009. The conceptual framework of conservatism was presented and the basic values of conservative thought were examined in outline. Afterwards, the foundation adventure and ideological position of Justice and Development Party are discussed. When the party statute, program and election

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Dr., Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, Türkiye, e-posta: muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 28.07.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 11.10.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2023

Atıf-Reference: Işık, M. (2023). Adalet ve Kalkınma Partisi yetkililerin söylem ve parti programlarında muhafazakârlık (2002-2009). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 200-217.

This article checked by

manifestos of Justice and Development Party are examined in detail, it's concluded that the party has "conservative democracy" as a unique concept. Discourse of "conservative democracy" was intended to be articulated with conservatism, modernism and liberalism.

Keywords: Conservatism, Conservative Democracy, Conservative Values, AK Party.

Giriş

Dünyada sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlık arasında olduğu gibi başka siyasi çizgiler arasında da belirgin bir ilişki ya da etkileşimin varlığı müşahade edilmektedir. Geline nokta aşırı sert ve kesin çizgilerle ideolojilerin birbirinden ayrılması ya da kutuplaşması değil, değişik ideolojiler arasındaki geçişkenlikler ile beraber yeni politik zeminlerin tesis edilmesine tanık olunmaktadır (Erdoğan, 2004: 7). AK Parti'den önce siyaset bilimi literatüründe "muhafazakâr demokrasi" şeklinde bir kavram bulunmamaktaydı (Sarıbay, 2004: 24). İlk muhafazakârlar "organize edilmiş kalabalık"tan imtina ettiklerinden demokrasiyi benimseme noktasında isteksiz olmuşlardır (Barry, 2004: 46). Muhafazakâr ideolojinin demokrasiyle ilişkisi mevzu bahis olduğunda onun liberalizm ile oluşturduğu müşterek noktalar resen tartışma konusu olmaktadır. Esas itibarıyla muhafazakâr ideolojinin demokratik sistem içerisinde gerek demokrasiye katkıda bulunmasına gerekse demokrasiden istifade etmesine vesile olan yönü liberalizm ile olan yakın ilişkisidir. Yeni muhafazakâr (neomuhafazakâr) düşünenin etkisiyle muhafazakâr ideolojinin liberalizm ile eklenmesi tepkici politik tavırdan ziyade dünya, evren, insan, toplum, devlet ve bilgiye yaklaşımını gösteren felsefi çerçevedir. Bu felsefi çerçeve, aynı zamanda muhafazakâr ideolojinin demokrasi ile ahengini sağlamaktadır (Çaha, 2004: 68). Türkiye'de muhafazakârlıkla demokrasi tartışmalarının öne çıkışı, yeni bir sentez ile siyaset alanına sirayet etmesi önemli ölçüde AK Parti ile gerçekleşmiş bir durumdur. Bu doğrultuda AK Parti'nin siyasal programının yanı sıra siyasal deneyimi gerek muhafazakârlık gerekse demokrasi bakımından nevi şahsına münhasır bir model inşa etmeyi hedeflemektedir (Fırat, 2004: 19-20).

Metin analizi tekniği kullanılarak AK Parti'nin muhafazakârlık ile ilişkisinin parti tüzük ve programlarının yanı sıra parti yetkilerinin söylemleri üzerinden ana hatlarıyla irdelendiği bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Muhafazakârlık nedir? Muhafazakârlığın başlıca değerleri hangileridir? AK Parti ideolojik açıdan hangi çizgidedir? AK Parti muhafazakâr değerleri nasıl yorumlamaktadır? Son tahlilde AK Parti'yi muhafazakâr bir parti olarak nitelendirmek mümkün müdür?

Muhafazakârlık Ve Muhafazakârlığın Değerleri

Geçmişte olduğu gibi günümüzün de temel sorunsallarından biri kavramların tanımlanması ve onlardan ne anlaşılması gerektiğidir; zira kavramlar dini, ahlaki, siyasi ve felsefi tutumlarımız vasıtasıyla çok değişik içeriklere bezenmekte ve başkalaşmaktadır. Bu durumun en somut örneklerinden birini ideoloji kavramı teşkil etmektedir (Macit, 2016: 30). Bu bağlamda ideoloji kavramının sosyal bilimlerin en muğlak ve en tartışmalı kavramları arasında yer aldığı öne sürülebilir. Sosyal bilimlerdeki diğer tartışmalı kavramların aksine ideoloji kelimesi kısa bir geçmişe sahiptir. İdeoloji kavramı Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen toplumsal, siyasi ve entelektüel altüst oluşların, demokratik ilkelerin yayılmasının, kitle hareketine dayanan politikanın, dünyanın yeniden tasarlanabileceği düşüncenin ürünüdür (McClellan, 1999: 11-13). Egemen bir ideoloji kendine özgü değerler,

düşünceler ve inançlarla alakalı ve bunlara az çok duyarlı bazı söylemlerden meydana gelir. Bu söylemler ise ağırlıklı olarak gerçeğin çarpıtılması şeklinde ifade edilir (Eagleton, 1985: 66).

Liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerle kıyaslandığında muhafazakârlığın daha muğlak ve eklektik bir yapıya sahip olduğu, bu durumun da onun hakkında çok farklı değerlendirmeleri beraberinde getirdiği ileri sürülebilir (İrem, 2004: 9). Dünyada farklı muhafazakâr geleneklerin olmasının yanında muhafazakârlığın doktrin veya ideolojilere karşı şüpheli bir tutum sergilemesi bir ideoloji olarak muhafazakârlığı tanımlamayı güçleştirmektedir (Erdoğan, 2004: 5). Muhafazakârlığın dünya genelinde tek bir tanımı veya tek bir biçimi bulunmamaktadır (Fırat, 2004: 22). Genel geçer bir tanımı yapılamayan muhafazakârlık; gelenek, din, aile, toplum, mülkiyet, otorite vb. öğelere vurgu yapan ancak değişmez öz bulundurmeyen, kitleleri ikna unsuru aracılığıyla etkileme çabasında olan, pragmatizm, popülizm ve oportünizmden yararlanan anti-ideolojik bir ideoloji ya da bir retorik olarak tanımlanabilir (Işık, 2023a: 10; Işık, 2023b: 17-18). Beneton'a göre (2016: 10-11) karşı devrimci ânın ürünü olan muhafazakârlık modern zamanlarda ortaya çıkan bir ideoloji olsa da temelde modernite karşıtı bir harekettir. Ona göre muhafazakârlık Avrupalıların siyasal, toplumsal ve geleneksel düzenini muhafaza etmeyi misyon edinmiştir.

Siyasi muhafazakârlığın tezahür etmesine yol açan başlıca üç tarihsel gelişmeden (Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi) söz edilebilir. Başka bir anlatımla, gelenek yerine akli ikame eden, her şeyi akla dayandıran Aydınlanma düşüncesi; Aydınlanma ilkelerini referans alan, yerleşik düzeni yıkan ve radikal bir sosyal değişimi meydana getiren Fransız Devrimi ve benzer şekilde geleneksel toplum yapısını kökten değiştiren, değişimi kural haline getiren Sanayi Devrimi muhafazakârlığın doğmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda muhafazakâr düşünürler kendi tezlerini ağırlıklı olarak sözü edilen üç devrimsel olguya itiraz ya da tepki şeklinde ileri sürmüşlerdir. Muhafazakârlar geleneksel değerlere yapılan saldırıları kınamışlardır. Özellikle siyasal düşünce açısından ilk dönem muhafazakârlar geleneksel değerler içinde aile, din, gelenek ve göreneklere, özel mülkiyete kilit önem atfetmişlerdir. Heineman'ın (2004: 61) ifade ettiği gibi görüşlerini Edmund Burke'e dayandıran geleneksel muhafazakârlar hükümet müdahalelerine karşı çıkmamakla birlikte dinsel otoriteyi, geleneksel uygulamaları ve toplumsal düzenin temeli olarak aileyi ve özel mülkiyeti desteklemişlerdir.

Bir siyasal ideoloji olarak muhafazakârlığın en önemli kuramcısı ya da fikir babası olarak nitelendirilen Edmund Burke, devrimi ve devrim ruhuna sahip kimseleri eleştirmiş, atalarını önemsemeyen devrim ruhuna sahip bireyleri bencil ve dar görüşlü olmakla itham etmiştir (Burke, 2017: 25). Ona göre devrim; yasaları ve mahkemeleri altüst etmiş, sanayiye işlevsiz bırakmış, ticareti sona erdirmiş, halkı yoksullaştırmış, yerleşik kurumları talan etmiş, sivil ve askeri anarşiyi hâkim kılmıştır. Böylelikle beşeri ve ilahi olan her şey devrime feda edilmiştir (Burke, 2019: 62). Burke, ekonomik ve toplumsal düzenin devrimle alaşağı edilmesine karşı çıkmıştır. Burke'ün bu duruşu, muhafazakâr bir duruş olup yerleşik yapının muhafazakâr değerler ve kazanımlar çerçevesinde korunmasını ifade etmektedir. Onun muhafazakâr değer savunusunun altında aristokrat sınıfı ve mutlakiyetçi yönetime olan hayranlığının yattığı ileri sürülebilir.

Öte yandan Burke'ün fikri altyapısını teşkil ettiği muhafazakârlık 1960'larda ABD'de "yeni"lenmiştir (Okutan, 2006: 309). Muhafazakâr düşüncenin bu "Yeni" yaklaşımı

1970'lerden itibaren kendisinden sıkça söz ettirmiştir (Yaman, 2017: 501). Bu çerçevede 1970'lerden başlayarak klasik değerlere yeniden dönmek isteyen neoliberalizm ve sağ ideolojilerin yükselişi muhafazakâr ideolojiyi de dönüşüme sevk etmiştir. Muhafazakârlık 20. yüzyılın ortalarından sonra temel ilkelerini reddetmeden, piyasa ekonomisine ılımlı yaklaşan, muhafazakâr değerlerdeki (gelenek, din, aile vb.) çözülmeyi önleyip onları yeniden canlandırmak için bir dönüşüm yaşamıştır (Kırlı, 2016: 46). Bu dönüşümle birlikte muhafazakârlık yerine “yeni muhafazakârlık” veya “neomuhafazakârlık” kavramları kullanılmıştır (Işık, 2023b: 57). Neomuhafazakârlık kültürel, sosyal ve felsefi insan tasavvurunu epistemoloji ve deneysel tariflerin siyasal olarak değerlendirildiği bir paradigma olarak tanımlanabilir (Dubiel, 2017: 13). Neomuhafazakârlığın geleneksel muhafazakârlığın birçok değerini (otoriteye uyma, geleneksel değerlerin benimsenmesi, ahlaki, dini ve manevi değerlere saygı vb.) benimsediği söylenebilir. Neomuhafazakâr siyaset felsefesi diğer modern siyaset felsefelerinden daha fazla ekonomik düzenin yaşayan değerleriyle temel kültür arasında bir tutarlılık olması gerektiğinin altını çizmektedir. Buna ilaveten günümüzde neomuhafazakârlıktaki dine ilişkin vurgunun azalması ve laik tutum da bu akım içerisinde süregelen bir tartışma konusunu teşkil etmektedir (Vural, 2004: 46-49). Ekonomik tabana oturmuş bir fikriyatın ürünü olarak değerlendirilebilecek neomuhafazakârlık, alt yapı, üst yapı ilişkileri içerisinde kültürden demokrasiye, ekolojiden eşitliğe kadar geleneksel muhafazakârlığa nazaran çok daha cesur ve esnek görüşler ileri sürse de bunların Batı'nın ideolojik terminolojisi içerisinde pek yeni bir yere sahip olmadığı bir gerçektir (Erkal, 2004: 98-99).

Muhafazakârlığı daha iyi anlamının yollarından biri de onun temel kavramlarını, unsurlarını, dogmalarını ve organlarını irdelemekten geçmektedir. Bu çerçevede Heywood (2016: 94), muhafazakâr düşünüşün temel kavramlarını, gelenek, insanın kusurluluğu, organik toplum, hiyerarşi, otorite ve mülkiyet olmak üzere altı başlıkta ele alırken; Nispert (2014: 51-104), muhafazakârlığın temel dogmalarını, tarih ve gelenek, önyargı ve akıl, otorite ve iktidar, özgürlük ve eşitlik, mülkiyet ve hayat, din ve ahlak olarak sıralamaktadır. Yılmaz (2016: 119-120), muhafazakârlığın temel unsurlarını; toplumsal olanın önceliği, geleneklerin önemli oluşu, kutsal olanın gerekliliği, aracı cemiyetlerin hayati önemde oluşu, hiyerarşi, toplumsal düzensizlik hayaleti, tarihe saygı ve değer verme olarak yedi maddede ele alırken; Çaha (2004: 76), muhafazakâr toplumun temel organlarını gelenek, din, düzen, aile, otorite, mülkiyet şeklinde ifade etmektedir. Bu ilkeler, gelenek ve uzlaşıyla ulaşılan ilkelerdir; bunların önemli bir kısmı ise uzun tecrübelerle denenmiş ilkelerdir (Kirk, 2019: 23).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Tarihçesi, Kuruluşu Ve İdeolojisi

14 Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti), Türk siyasal hayatının önemli bir aktörü hâline gelmesinde Milli Görüş geleneğinin yaşadığı krizin yanı sıra 2001 ekonomik krizinin belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Bu iki kriz ortamının ardından 3 Kasım 2002 genel seçimlerine gidilmiştir (Koç, 2011: 4). 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde daha önce üçlü koalisyonda yer alan partiler (ANAP, DSP, MHP) %10 seçim barajına takılmış, millî görüş kimliğini terk eden bazı siyasetçilerin kurduğu AK Parti seçimlerde birinci parti olmuştur (Işık, 2018: 62; Işık, 2023c: 369; Işık, 2023d: 75). Bu seçimlerde birinci parti olarak çıkan AK Parti öncelikle yasaklar, yolsuzluklar ve yoksulluk ile mücadele edeceğini

vurgulamış (Işık, 2019: 123), “İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın” düsturuyla insan merkezli¹ bir siyaset anlayışıyla hareket edeceğini belirtmiştir (AK Parti, 2015b: 6). Parti Tüzüğü’nün 2. Maddesine göre AK Parti, T.C. Anayasası, başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi olmak suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmış uluslararası belgeler, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunları, diğer ilgili kanun ve mevzuat doğrultusunda tüzüğü ve programı doğrultusunda teşkilatlanmak ve faaliyet yürütmek amacıyla kurulmuş bir siyasi yapıdır (AK Parti, 2002a: 18; AK Parti, 2023a: 23). AK Parti’nin herhangi bir zümrenin, etnisitenin, sınıfın, seçkinlerin ya da belirli bir coğrafyanın partisi olmayıp doğrudan halkın partisi olduğu ifade edilmiştir (AK Parti, 2023b: 10). Bir düşünceler partisi olarak değil, bir hepsini yakala partisi olarak 28 Şubat süreci sonrasında ortaya çıkan AK Parti’nin iktidara gelmesinde üç faktörün etkili olduğu ileri sürülebilir. Birinci faktör, kitleleri bir cephe halinde bir araya getiren muhalif olma durumudur. İkincisi, bir araya gelen muhalif sesleri toparlayan bir karizmatik lidere sahip olmasıdır. Üçüncüsü ise geleceğe ilişkin ümit ve beklentilerdir (Yavuz, 2004: 202). Genel bir çerçeve olarak AK Parti’yi iktidara taşıyan şartların iç sebepleri tarihsel olarak devamlı engellenen, politik elitler ve sanayi burjuvazisinin önemli bir kanadı tarafından illegal görülen, niyetlerine kuşkuyla yaklaşılacak ve daima “rejime” sadakatini dile getirmesi istenen bir politik hattın tarihsel, toplumsal mirası, muhafazakârlıkla iç içe giren İslamcılığın, bilhassa 1990’lı yıllarda, bir siyasi ve toplumsal dinamik olarak toplumsal muhalefetin temsilcisi konumuna gelmesi ve laik kesimin gücünün görece azalmasıyla beraber oluştuğu ileri sürülebilir (Alpman, 2016: 132).

AK Parti, söylem ve eylemleriyle Türk siyasal hayatına “muhafazakâr demokrat” adlı yeni bir siyasal kimlik kazandırmış ve bu kimliği 2011 yılına kadar geliştirme çabasında olmuştur. AK Parti’nin 2011’den sonraki söylemleri ve uygulamaları milliyetçi-muhafazakâr bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla 2011 sonrasında muhafazakâr demokrasi anlayışının terk edildiği ileri sürülebilir. Muhafazakâr demokrasi düşüncesinin en önemli temsilcisi ya da fikir babası olarak nitelendirilen Yalçın Akdoğan (2003: 15-17), muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin siyasete, devlete, meşruiyete ilişkin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Muhafazakâr demokratlık, radikal değişim anlayışının yerine tabii bir süreç biçiminde gerçekleşen tedrici bir değişim anlayışından yanadır. Buna göre tedrici bir süreç biçiminde işlemeyen değişimlerin kalıcılığından da bahsedilemez.
- Muhafazakâr demokratlık, siyaset alanını konsensüs kültürü üzerine inşa eder. Toplumsal alandaki farklılıkların politik alanda kendilerini ifade etmeleri politik alanın mutabakat temelinde oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Katılımcı demokrasi modeli farklılıklara temsil olanağı sunar ve farklılıkları politik sürece dâhil ederek gelişir.
- Muhafazakâr demokratlık, hem halk egemenliğine dayanan politik meşruiyete hem de anayasallığa ve evrensel normlara dayanan hukuki meşruiyete önem verir. Çünkü siyasal otoritenin meşruiyetini sağlayan öğelerden ilki, dayandığı irade; ikincisi ise, kendisini dile getirdiği kurumsal kimliğin sunduğu içeriğin (yasa, kural, değer) meşruluğu, çağın gerekleriyle çelişmemesidir.

¹ Literatürde bu insan merkezli yaklaşım “popülizm” olarak da nitelendirilmektedir. Bu noktaya işaret eden Türk, popülizmin Türk sağ liderlerinin (Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Necmettin Erbakan, Recep Tayyip Erdoğan) söylemsel dünyasını belirlediğini ileri sürmüştür (Türk, 2014).

- Muhafazakâr demokratlık, sınırlı ve tanımlı bir siyasal iktidarı benimser. Bu yüzden, dayatmacı/baskıcı bir nitelik gösteren otoriter ve totaliter yaklaşımlara karşıdır. Bunun yanında otoriter ve totaliter yaklaşımlar, sivil ve demokratik siyaseti tasvip etmezler.
- Muhafazakâr demokratlık, hukuk devleti olmanın bir gereği olarak siyasal iktidarın yanı sıra tüm müesseseleri yasal çerçeve vasıtasıyla sınırlandırır. Ayrıca devletin kendisini dogmatik alandan soyutlaması gerekir. Başka bir anlatımla devlet asli fonksiyonlarına dönmüş, küçük ama güçlü ve etkin bir devlet olmalıdır.
- Muhafazakârlık, radikalizmi ve toplum mühendisliğini kabul etmez. Buna göre siyaset çatışma, gruplaşma ve kutuplaşma üzerine değil; oydaşma, kombinasyon ve tolerasyon üzerine inşa edilmelidir. Radikalizmin mevcut yerleşik düzene kökten karşı oluşu, var olanı yıkarak yeni bir düzen kurma çabası, günümüzde makul bir metot olarak kabul görmemektedir. Bu yüzden klasik yapının kimi değer ve kazanımlarını muhafaza ederek değişim sağlanmalıdır.
- İdealizm ve realizm arasında bir denge oluşturulmalıdır. İnsanların zihinlerinde bir dizi ütopyaları barındırması doğaldır; ama bunlara erişmek için dayatmacı metotlara başvurmaları yanlıştır.

AK Parti'nin Demokrat Parti'den başlayıp Adalet Partisi, Anavatan partisiyle süregelen Türk merkez sağ geleneğinin bir uzantısı olduğu savunulabilir (Akyol, 2009: 13; Kahraman, 2007: 10; Kurt, 2009: 5). Bu bağlamda AK Parti'nin muhafazakâr demokratlık tasarımının büsbütün yeni bir icat olmadığı ifade edilmelidir. Bu doğrultuda belirli kültürel değerlerle, 'gelenek' ile kayıtlanan bir demokratlık anlayışının, zaten Türkiye'nin hâkim siyasal kültürünü belirlediği ileri sürülmektedir (Türk, 2014). Bu anlayışa göre halkın çoğunluğunun yaşam tarzını, değerlerini, geleneklerini, başka bir ifadeyle "millî iradeyi" temsil eden siyasal heyet, zaten kendiliğinden demokratik bir vekâlet ilişkisini cisimleştiriyordur, böylelikle muhafazakâr tavır, demokratlığın ta kendisidir. AK Parti'nin muhafazakâr demokratlığı demokrasiyi, esas olarak siyaseti, geleneği muhafaza etmenin yolu olarak vurgulaması sebebiyle dikkat çekici bir boyut kazanmaktadır. Böylece modern siyasetin toplumu dönüştüren, hatta toplumu tesis eden dinamikleri geleneksel değerlerin ya da ilişkilerin ihyası lehine kullanılmak üzere olumlanmaktadır. Burada amaçlanan modern siyasetin söz konusu kurucu/yapıcı fonksiyonunun modernist/Kemalist "toplum mühendisliği" anlayışı yerine, toplumun organik, 'doğal' yapısıyla uyumlu bir yeniden inşa yönünde seferber edilmesidir (Bora, 2004: 38).

Muhafazakârlık kavramıyla partinin din ve gelenekle olan bağı ifade edilirken "demokratlık" nitelemesiyle diğerleriyle olan fark ve güncel yönelimleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır (Yanardağ, 2004: 122). Diğer taraftan AK Parti'nin parti ideolojisini tanımlamak üzere tercih ettiği "muhafazakâr demokrasi" terkihi AK Parti'yi bir dereceye kadar Milli Görüş hareketinden uzaklaştırma amacına hizmet etmiştir (İrem, 2004: 11). Daha geniş bir anlatımla AK Parti'nin "muhafazakâr demokrasi" kavramı kendisine yöneltilen "İslâmcı" etiketinden kurtulmak, geçmiş ile arasına mesafe koymak ve merkez sağ kavramı fazlasıyla yozlaştığından yeni bir isimle siyaset sahnesine çıkmak ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Mert, 2004: 36). Ancak muhafazakâr demokrat kimliğin bu adlandırması yalnızca saf teorik kaygılardan öte, kültürel olarak muhafazakâr, siyasal açıdan milliyetçi,

iktisadi olarak liberal yeni orta sınıfın taleplerinin taşıyıcılığını yapmasıyla da ilintilidir. Başka bir ifadeyle bu ideolojik duruşun somut bir sınıfsal tabanı mevcuttur (Yıldız, 2004a: 54).

Sarıbay (Vatan, 12 Ekim 2003) ise AK Parti'nin kimliğini ismi "İslâm", uygulamaları "liberal", tutumu "demokrat", yörüngesi "Batı"... şeklinde tarif etmiştir. Son tahlilde AK Parti'nin ilan etmiş olduğu "muhafazakâr demokrasi" kavramı altı doldurulabilmiş bir kavram değildir. Dahası AK Parti'nin reel politik uygulamaları ile ilan etmiş olduğu muhafazakârlığı bağdaştırabilmek son derece zordur. AK Parti'yi pür muhafazakâr demokrat kimliği temsil eden homojen bir parti olarak değil, Yeni Sağ ve neoliberalizmin iç içe geçtiği bir spektrum olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. AK Parti, Yeni Sağ ve neoliberal politikalar aracılığıyla küresel kapitalist sistemle eklemlenebilmiştir. Ancak aşağıda da yer verildiği gibi parti yetkilileri ve parti programlarında kapitalizm, yeni sağ ve neoliberalizm kavramları yerine yoğunlukla "muhafazakârlık" kavramını tercih edilmiştir.

Muhafazakâr Değerler Çerçevesinde AK Parti'nin Muhafazakârlık Anlayışı

AK Parti'nin kurucusu Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadesiyle "muhafazakârlık temelinde bir kitle partisi"² olan AK Parti'nin ortaya çıkış gerekçesi, mevcut siyasi partilerin halkın değerlerine ve beklentilerine cevap vermemesi, kriz ve çatışmaların siyasal alanı daraltmasıdır. AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışında mevcut kurum ve ilişkilerin değil bir dizi değer ve kazanımların korunması söz konusudur (Erdoğan, 2004: 8-11). AK Parti'ye göre muhafazakâr değerlerden yoksun bir siyaset anlayışı yolsuzluk ya da yozlaşmaya yol açacaktır (AK Parti, 2015b: 6). AK Parti'nin benimsediği muhafazakâr demokrasi anlayışı dünya ölçeğindeki muhafazakârlık uygulamalarıyla bağdaşan özelliklere haiz olmakla beraber (AK Parti, 2015c: 4), AK Parti muhafazakârlığının bir ideoloji olarak muhafazakârlıkla bağı esasen çok sağlam değildir. Bu doğrultuda AK Parti'nin muhafazakârlık söylemi, aslında ailenin önemsenmesi ve din özgürlüğünün çerçevesinin demokratik belirleyişine yapılan vurguyla kısıtlıdır (Yıldız, 2004b: 10). AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışında din, gelenek ve ahlak iç içe ele alınmaktadır. Gelenek ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olması hasebiyle hayati öneme haiz toplumsal müessese olduğu iddia edilen ailenin korunmasına ilişkin politikalara kilit önem atfedilmiştir (Doğanay, 2007: 72). Dönemin AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mir Mehmet Dengir Fırat, partisinin muhafazakârlık anlayışını şu cümlelerle açıklamıştır:

Herkesçe bilinmelidir ki bizim muhafazakârlığımız; geçmişe tapınmayı önceleyen bir anlayışa sırtını yaslamadığı gibi, geçmişi bugüne aynen taşımayı amaçlayan çağdışı ve anakronik bir zihniyete de asla bel bağlamamaktadır. Bizim muhafazakârlığımız yeniliğe ve değişime açık bir muhafazakârlıktır. Kökü mazide, ama yüzü geleceğe dönük çağdaş ve yenilikçi bir muhafazakârlık anlayışını temsil eden bir partiyiz biz. AK Parti olarak yapmaya çalıştığımız şey; yerel ile evrenseli buluşturarak, gelenek ile modernliği bir arada

² Erdoğan'ın bu söyleminin hem kavramsal açıdan hem de uygulamalı olarak söylem analizine tabi tutulması gerekmektedir. Bu çerçevede günümüzde Türkiye'nin en değişimci, liberal ve küreselleşme yanlısı siyasal partileri arasında sayılabilecek AK Parti'nin kendisine "muhafazakâr" sıfatını yakıştırmış olması pragmatik ve stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir (Bilici, 2004: 57). AK Parti muhafazakârlığının neyi muhafaza etmeye çalıştığı ve muhafazakârlıktan neyin anlaşıldığı açık bir şekilde ortaya konmamıştır (Yalsızuçanlar, 2004: 95). AK Parti'nin muhafazakârlıktan ne anladığıyla özde muhafazakâr sayılmayacak seçmeni arasında reel-politik koşulların kararına bırakılmış örtülü bir mutabakatın varlığından söz edilebilir (Aktay, 2004: 23). Son tahlilde AK Parti'nin muhafazakârlık söyleminin siyasi meşruiyet kaygısıyla belirlenmiş olduğu öne sürülebilir (Yıldız, 2004a: 55).

yaşatarak, süreklilik içinde değişimi sağlayarak çağdaş dünyaya sunmaya çalıştığımız modeli tartışmaya açmaktır (Fırat, 2004: 20).

Öte yandan Türkiye’de 2002’den beri iktidarda olan AK Parti, kapitalist modernleşmeye eklenerek geleneksel muhafazakârlıktan önemli ölçüde farklılaşmıştır. AK Parti, özellikle sosyo-ekonomik alanda gayrimuhafazakâr, hatta muhafazakâr kodların çözülmesine neden olan politikaları uygulamıştır (Ekinci, 2016: 160). Buna ilaveten AK Parti gibi “siyasal İslâm”ı temsil eden bir partinin konjonktürel olarak hızla yükselmesinde muhafazakârlığın jakobenliğe nihayette tepki vermesi, değişimin dinamiklerinin devletin değil, devletin de maliki olan toplumun kumandasında olması gerektiği tezi etkili olmuştur (Göka vd., 2017: 312-313). Son tahlilde çekirdek kadrosu büyük ölçüde Millî Görüş geleneğinden gelen AK Parti’nin Anavatan Partisi ve Demokrat Parti’ye benzer bir biçimde muhafazakâr bir parti olduğu ileri sürülmüştür. AK Parti’nin muhafazakâr bir parti olduğu gerek içerisinden geldiği siyasi çevre gerekse kurucu ve yönetici kadro tarafından ortaya konulmuştur (Bingöl & Akgün, 2005: 5). AK Parti Seçim Beyannamesi’nde (2002b: 8) partinin süreklilik içinde değişimi arayan, birliktelik içerisinde farklılığı muhafaza eden, toplumun dinamizmine itimat eden, dünyadaki gelişmelere ve yeniliklere kapalı olmayan bir siyaset tarzını egemen kılmayı hedefleyen demokrat, muhafazakâr, yenilikçi ve modern bir parti olduğu ifade edilmiştir.

Bu şekilde AK Parti, toplumun her kesimine hitap eden parti profilini çizme arayışında olmuştur. Farklı düşünce akımlarına eklenen AK Parti’nin esas itibarıyla muhafazakâr tezlerle toplumun ezici çoğunluğunu etkilemiş olduğu öne sürülmüştür. Bu kapsamda AK Parti’nin muhafazakâr bir parti olduğuna dair en önemli göstergelerden biri de onun program düzeyinde muhafazakâr değerlere yaptığı vurgudur. Bu sayede muhafazakârlığın başlıca temel değerlerinden yola çıkılarak AK Parti’nin muhafazakâr yönü net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken husus AK Parti’nin geleneksel muhafazakârlıktan uzaklaşarak muhafazakârlığın güncel versiyonunu benimsemiş olmasıdır. Bu kapsamda AK Parti’yi “neomuhafazakâr” bir hareket olarak nitelendirmek de mümkündür.

AK Parti’nin İslâmcılıktan farklı olarak dini hiçbir siyasal-hukuki müeyyidenin kaynağına yerleştirmemesi, modernliğin etkilerini sınırlandırarak onu yerel ve milli bir atılım hareketi haline getirme çabası, her türlü sosyal mühendislik anlayışına karşı çıkması (İrem, 2004: 12-15) neomuhafazakâr bir hareket olduğunu destekler niteliktedir. Buna ilave olarak AK Parti’nin Avrupa muhafazakârlığından ziyade Amerikan neomuhafazakârlığına yakın bir çizgide durduğu tezini ileri süren Yanardağ (2004) radikal bir bakış açısıyla AK Parti’nin bir “Amerikan projesi” olduğunu iddia etmiştir. Yanardağ, iddialarını büyük ölçüde ABD tarafından geliştirilen, sınırların değişmesini öngören Büyük Ortadoğu Projesi’nin (BOP) ve İslâm’ın yeniden yorumlanmasını veya emperyalizmle uyumlu bir İslâm anlayışını ifade eden ılımlı İslâm düşüncesinin AK Parti tarafından desteklenmesine dayandırmıştır. Diğer taraftan Yanardağ, AK Parti’nin daha ilk yıllarında Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan, sonrasında bu projenin birinci derece tanıkları (Abdurrahman Dilipak, Abdurrahim Karslı, Ali Bulaç) tarafından doğrulandığını ileri sürmüştür. Yanardağ’a göre Erbakan, AK Parti’nin yerli bir hareket olmayıp bir “Amerikan projesi” olduğunu ve böylece Amerika’nın ve İsrail’in (ya da Siyonizm) çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini doğrudan açıklamışken; diğer isimler ise

İslâmcılık düşüncesinin terk edildiğine işaret ederek dolaylı yoldan Erbakan'ın görüşünü desteklemişlerdir.

AK Parti ve Gelenek

Geleneğin, muhafazakâr düşüncenin temel değeri olarak değerlendirilmektedir. Muhafazakârlar geleneğe körü körüne bakmak yerine onu bir tür bilgi veya bilgelik kaynağı olarak görürler. Muhafazakârlar nezdinde gelenek, toplumsal deneyimlerin bir ürünüdür. Muhafazakârlara göre geleneksel kurum ve normlar bir toplumun tarihsel deneyiminin somutlaşmış birikimleridir. Bu birikimler ise tek bir insan aklının spekülâtif çabasıyla ulaşılamayacak düzeydedir. Dahası muhafazakârlar açısından gelenek hem bireye belli bir aidiyet hissi kazandırmakta hem de toplumsal istikrarın temelini teşkil etmektedir (Erdoğan, 2004b: 27).

Geniş anlamda gelenek, bir toplum ya da topluluğun tarihten devraldığı düşünce/doktrin/ideoloji, davranış kalıpları ve kurumlarına işaret eden bir kavramdır (Güler, 2005: 123). Muhafazakârlığın evrensellik iddiası olmadığından değerler göreceli olup toplumların tarihî tecrübe ve geleneklerine bağlıdır (Akkaş, 2004: 38). Gelenek ve görenekler, bir toplumun kurucu değerlerini teşkil ederler. Muhafazakârlar nazarında toplumun kurucu değeri akıl değil "tecrübe"dir. Toplumun kolektif değerleri (gelenek, görenek, örf, âdet, teamül, alışkanlıklar) tecrübeyle önem kazanmaktadır. Adı geçen değerler toplumu var ettiği için bunların kesin surette korunması gerekmektedir. Dahası toplumun kolektif hafızası, kimliği, karakteri, şuur arka planı toplumun deneyim vasıtasıyla elde ettiği bu değerlere dayanmaktadır (Çaha, 2004: 76). Ancak önemle belirtmek gerekir ki gelenekler de statik olmayıp zamanın ya da dönemin değişen koşullarından payını almaktadır.

Geleneği dışlamayan bir modernlik anlayışını benimseyen muhafazakâr demokrasi, geleneğe önem atfetmekle beraber modern kazanımları göz ardı eden bir gelenekçilik anlayışını tasvip etmemektedir. Bu bağlamda AK Parti, körü körüne geleneği veya modern olanı reddetmeyi değil, yeni bir senteze varmanın önemine dikkat çekmektedir (Erdoğan, 2004: 16). AK Parti, Hobsbawm'ın deyişiyle "gelenekler icat eden" bir parti görünümü vermektedir. AK Parti Programı'nda (2002b: 7) partinin geleneğin ve geçmişin birikimiyle Türkiye'nin meselelerine dünya realitesiyle paralel şekilde özgün ve baki çözümler sunmayı hedeflediği belirtilmiştir. Ancak bu durumun uygulamada böyle olduğunu ileri sürmek son derece güçtür.

AK Parti ve Din

Muhafazakâr düşüncede geleneksel kurumlar içerisinde yer alan dinin önemli bir yeri mevcuttur. Muhafazakâr ideolojide din bireysel bir kurtuluş ve manevi tecrübe olmanın yanı sıra toplumsal bütünlüğü pekiştirme işlevini de üstlenmektedir. Ancak muhafazakârlığın dine olan yaklaşımı, toplumu dini değerler çerçevesinde güç vasıtasıyla yeniden düzenlemeyi öngören "dincilik" anlayışından ayrılmaktadır. Bundan dolayı muhafazakârlık "dincilik" ile değil, dindarlıkla örtüşebilen ve dindarlıkla da zorunlu bir bağı olmayan bir ideolojidir. Buna paralel olarak muhafazakâr bir aydının dinin sosyolojik fonksiyonunu tasvip etmesi için dindar olma mecburiyeti yoktur (Erdoğan, 2004b: 28).

AK Parti, dini mukaddes ve toplumsal bir değer olarak görmekle beraber dini siyasete alet etmeyi, din uğruna parti kurmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme sevk etmeyi, dini

sembollerle örgütlenmeyi tasvip etmediğini ileri sürmüştür. AK Parti'ye göre dini siyasete alet etmek, din adına dışlayıcı bir siyaset izlemek toplumsal barış ve siyasi çoğulculuğun yanı sıra dinin kendisine de zarar verecektir (Erdoğan, 2004: 16). Ancak AK Parti her ne kadar dini siyasete alet etmediğini iddia etmişse de bunun siyasal program düzeyinde geçerli olduğu, uygulamada ise bu durumun geçerli olmadığı bir gerçektir. AK Parti yetkililerin Kur'an'ı Kerim ile miting alanlarına çıkması, dindar bir nesil yetiştireceklerini beyan etmesi, cemaat ve tarikatlarla sıkı ilişki içerisinde olması partinin dini siyasete alet ettiğinin somut örnekleridir.

AK Parti Programı'nda (2002b: 7, 15) parti, dini insanlığın en önemli kurumlardan biri olarak kabul etmekle birlikte laikliği demokrasinin vazgeçilmez koşulu, din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda laikliğin din düşmanlığı şeklinde değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Laiklik temelde farklı din ve inanca mensup bireylerin ibadetlerini kolayca yerine getirmelerini, dini düşüncelerini açıklayıp bu çerçevede yaşamalarını, inançsız kimselerin de yaşamları bu doğrultuda tanzim etmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda AK Parti açısından siyasal program düzeyinde laikliği özgürlük ve toplumsal bir barış ilkesi olarak yorumlamak mümkündür. Ülkede birlik ve bütünlüğün tesisi yolunda laiklik, demokrasi, hukuk devleti, sivilleşme, inanç özgürlüğü ve fırsat eşitliğinin esas alındığı ileri sürülmüştür.

AK Parti Tüzüğü'nde (2002a: 20-21; AK Parti, 2023a: 25) insanların inançları doğrultusunda yaşama ve düşündükleri çerçevesinde kendilerini ifade etmelerinin temel bir hak olduğu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak gerek bireylere gerekse sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında devletin hiçbir inanç ve düşüncenin lehinde ya da aleyhinde tavır takınmaması gerektiği, Anayasa'da bulunan laiklik ve kanun önünde eşitlik prensiplerinin bu anlayışın teminatı olduğu ileri sürülmüştür.

AK Parti'ye göre dini özgürlükleri ve türlü yaşam stillerini hukuk devletinin garantisi olarak kabul eden laiklik, tek parti döneminin uygulamaları ve darbe dönemlerinde sert ve otoriter bir niteliğe bürünmüştür. Bu dönemlerde bir iktidar aygıtı olarak kullanılan laiklik, inanç özgürlüğünü teminat altına almamış olmakla birlikte devlet içerisindeki vesayet odaklarınca inançlı kesimlere yönelik bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Oysaki köklü bir geçmişe ve engin tecrübeye sahip Türk toplumu laikliğin bazı kazanımlarına ilk zamanlardan beri sahip olmuştur. Bu bağlamda Anadolu'nun İslâm ve irfan kültürü köklü bir birlikte yaşama deneyiminin birçok örneğiyle doludur. AK Parti yöneticilerine göre Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Yunus Emre, Sarı Saltuk gibi etkileri günümüze dek süren manevi şahsiyetler yolumuzu aydınlatmıştır. Benzer şekilde Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da farklı inançlara mensup kimseler barış ve güvenlik ortamında yaşamlarını idame ettirebilmişlerdir. AK Parti, bu köklü tarihsel deneyimi göz önünde bulundurarak Türkiye realitesine uygun bir laiklik yorumu ve uygulamasını benimsemiştir (AK Parti, 2018: 30-31). Sonuç olarak AK Parti, laikliği aklın özgürleşmesi ve yaratıcılığın önündeki engellerin kaldırılması çerçevesinde değil, dinin özgürleşmesi ve alt kimliklere dönüşün meşrulaştırılması ekseninde ele almıştır. Son tahlilde farklı laiklik tanımlamalarına yer veren AK Parti'nin dini/İslâmi bir laiklik modelini referans aldığı söylenebilir (Yanardağ, 2004: 125).

AK Parti ve Aile

Muhafazakâr düşüncenin en önemli değerlerinden biri de aile kurumudur. Aile, muhafazakâr düşüncenin inşa edildiği en küçük ontolojik varlık olarak önem arz etmektedir. Bu bakımdan aile, “kusurlu” insanın en ideal şekilde var olabileceği ilk kurum olarak kabul edilmektedir. Aile bu yönden cinselliği sosyolojik açıdan düzenleyen ve tasdik eden, bireylerin ahlaki biçimlenişini gerçekleştiren, iyi ve kötü arasında ayırım yapmanın öğrenildiği, maddi ve manevi gereksinimlerin temin edildiği, sevgi ve sadakat duygularının geliştiği bir toplumsal kurumdur (Barış, 2014: 211-212).

AK Parti aileyi toplumun temeli olarak benimsemiştir. Buna göre geçmiş ile gelecek arasında köprü işlevini üstlenen aile aynı zamanda millî değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin yanı sıra Türkiye’ye özgü adet ve geleneklerin yeni kuşaklara aktarılmasında merkezi öneme sahiptir (AK Parti, 2002a: 21; AK Parti, 2023a: 26). AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi’nde (2015a: 10) Türk toplumunun bu coğrafyada müşterek bir kaderi paylaşan, acı-tatlı anıların birleştirdiği büyük bir aile olduğu öne sürülmüştür. Bu ailenin kimliğini teşkil eden değerlerin, modern gelişmelere uygun olarak yeniden üretilerek devam etmesine imkân tanınacağı belirtilmiştir.

AK Parti, insan hak ve özgürlükleri doğrultusunda bireysel tercih ve kabullerin muhafaza edilmesi gerektiğini mahfuz tutarak aile müessesini zedeleyecek uygulamalar karşısında duyarlılık gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir (Erdoğan, 2004: 15). AK Parti’ye göre toplumsal dayanışmanın, yardımlaşmanın ve paylaşma kültürünün doğduğu yer, toplumu ayakta tutan ailedir. Ancak AK Parti indirgemeci bir yaklaşımla kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte aile kurumunu tehdit eden unsurların baş gösterdiğini iddia etmiştir. Boşanma oranlarının artması, ailenin sıradan bir birliktelik olarak algılanması, ebeveynlerin çocukların yetişmesindeki temel fonksiyonların gölgelenmesi bu tehditlere birer somut örnektir. Bu tehditler karşısında ailenin korunması ve güçlendirilmesi ise gerek toplum gerekse devlet bekası bakımından büyük önem arz etmektedir (AK Parti, 2011: 90). AK Parti aile kurumunu güçlendirmeyi çocukların sayısını artırarak nitelikli bir şekilde yetişmelerini sağlamayı insan odaklı politikanın ana eksenini olarak telakki etmiştir. AK Parti’ye göre Türk toplumu diğer gelişmiş toplumlara kıyasla sağlam bir aile yapısına sahiptir. AK Parti iktidarları döneminde aileyi güçlendirmeye yönelik politikalar üretilmiştir. Bu kapsamda 2011’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı oluşturulmuş, “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” hayata geçirilmiş; Aile Eğitim Programı (AEP), Evlilik Öncesi Eğitim Programı ve Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) hazırlanmıştır (AK Parti, 2015d: 97-98). Bu programların yanı sıra AK Parti iktidarında doğurganlığı artırmaya dönük politikalara geçilmiş, çalışan kadınlara üçüncü çocuğa kadar doğum borçlanması imkânı getirilmiş, doğum yardımı uygulaması hayata geçirilmiş, tüp bebek uygulamasına erişim kolaylaştırılmış, özel sektörde kurulacak kreş ve gündüz bakımevleri sayılarını ve kapasitelerini artırmak amacıyla yatırımlara beşinci bölge teşvikleri sağlanmış, evlat edinme, işçi annenin vefatı ve prematüre doğumlarda izin hakları genişletilmiş, eşi doğum yapan işçiye babalık izni tanınmış, düşük gelirli aileler desteklenmiş, gençleri evliliğe teşvik etmek için “çeyiz hesabı” ve “konut hesabı” uygulaması başlatılmıştır (AK Parti, 2023b: 98).

AK Parti ve Toplum

Muhafazakârlık organik olarak görülen bir toplumun ya da topluluğun değerini korumak olarak da tanımlanabilmektedir (Sarıbay, 2004: 24). Bu bağlamda muhafazakârlık,

toplumsal olanı ön plana çıkararak, bireysel olanı ise arka plana atan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır (Adanalı, 2004: 53). Toplumun geleceğinden ziyade şu anki durumu üzerine odaklanan muhafazakâr düşünce mevcut toplumsal yapının bir kurgu çerçevesinde iktidar eliyle biçimlendirilmesine, devrim ve benzeri müdahalelerle toplumun yeniden dizayn edilmesine karşı çıkmaktadır (Dursun, 2004: 177). Muhafazakâr ideolojide toplum, genellikle organik bir zafiyet olarak sunulmaktadır. Organik toplum düşüncesine göre bireyler toplumun dışında var olamayacağından onların topluma ait olmaktan başka seçenekleri söz konusu değildir. Organik toplum tasavvurunda toplumsal gruplar bilinçli/iradi bir sözleşmenin ürünü olmayıp doğal bir biçimde meydana gelmektedir. Başka bir tabirle toplum doğal zaruretten doğmaktadır. Bu çerçevede bireyden önce mevcut olan toplum, bireyin kişiliğini şekillendirmektedir. Kendisini meydana getiren bireylerden bağımsız bir kimlik veya bütünlüğe tekabül eden toplum, yaşayan bir canlı olarak telakki edilmektedir (Erdoğan, 2004b: 29). Böylelikle muhafazakârlar açısından toplum canlı olmanın yanı sıra işlevsel yönden farklılaşmış mükemmel bir organizma olarak değerlendirilmektedir. Toplumun gelişimi bir organizmanın gelişimine benzetilmektedir. Farklı aşamalardan geçen toplumun kendisini iç dinamiğiyle yenileme özelliği de bulunmaktadır. Toplumlar zamanın şartlarına göre işlevi sonlanmış değerlerini, kurumlarını ve süreçlerini yenileriyle takviye etmektedirler. Öte yandan toplum sürekli değişim geçiren bir organizma olduğundan bu organizmada değişime ilişkin görülebilecek yapay müdahaleler toplumun yapısını bozmaktadır (Çaha, 2004: 73).

AK Parti'ye göre toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak vb. köklü kurumların meydana getirdiği kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını devam ettiren canlı bir organizmadır. Bu bağlamda dışsal müdahalelerden bağımsız kendi tabii sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve müesseseler toplum ile örtüşmektedir (AK Parti, 2015a: 10). AK Parti toplumsal yapının sıhhatini devletin geleceği için en temel gereklilik olarak görmektedir. Bu kapsamda bireyden aileye, aileden topluma, toplumdaki devlete uzanan yapılanmada "Mutlu Birey", "Müreffeh Toplum" ve "Güçlü Devlet" birbiriyle ilişkili süreçler olarak kabul edilmektedir. Türkiye Yüzyılı'nın inşasında da sağlam bir toplumsal yapı önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (AK Parti, 2018: 99-100; AK Parti, 2023b: 57). Toplumsal mühendislik anlayışını reddeden AK Parti, demokratik siyaset ortamını her türlü sorunun dile getirildiği, toplumsal taleplerinin tamamının aktarıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini sınavarak ıslah edebilecekleri bir ortam olarak görmüştür. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitliliklerin ise çoğulcu demokrasi anlayışını pekiştireceği düşünülmüştür (Akdoğan, 2003: 17).

AK Parti ve Mülkiyet

Özel mülkiyet, en genel tabirle, bireylerin mülk edinebilme ve edindikleri mülk üzerinde serbest bir şekilde tasarrufta bulunma hakkını ifade etmektedir (Acar, 2011: 41). Mülkiyet hakları insanların toplumsal yaşamda yapabileceklerini, mesuliyetlerini ve hürriyetlerinin sınırlarını belirlemektedir. Mülkiyet haklarının iyi tanımlandığı durumlarda insanlar arasındaki ihtilaflar azalmaktadır. Bunun yanında mülkiyet haklarının her zaman yasalarla tanımlanmadığını da belirtmek gerekir. Kimi zaman, normlar, gelenekler, din ve ahlak kuralları da insanların neyi yapabileceklerini ortaya koymaktadır (Oğuz, 2011: 58). Mülkiyet hukukunun ayrıntı kuralları her hukuk sisteminde farklılık gösterebilmektedir. İyi

işleyen bir muhafazakâr demokraside mülkiyet hukukunun temel ilkelerini tanımlayan kod sistemi mevcut olmadığı durumlarda mülkiyet haklarını belirleyici biçimde düzenlenirken bu hakların mevcut olduğu durumlarda ise mülkiyet haklarının bireylerin yan sıra yönetim birimlerinden kaynaklanan her türlü aldatici bir tekrar dağıtımına karşı korunacak şekilde tasarlanmaktadır. Muhafazakâr sivil kod sistemi yargıyı, mülkiyet hakkını tekrar dağıtımına ilişkin politik baskılardan muhafaza edecek şekilde mümkün olan en geniş yetkiyle donatabilecektir. Muhafazakâr kod, yasal açıdan güçlendirilmiş anlaşmalara aykırı hareket edilmesi durumunda ekseriyetle beklenti tahribatlarını baz alarak yasal tedaviler sağlayabilecektir. Üçüncü kişilerin, mülkiyet sahiplerinin pazarlık ve kararlarında taraf olmadıkları durumlarda muhafazakâr mülkiyet hukuku sınırlı bir koruma sağlamakla birlikte burada haksız fiil zarar riskini yüklediği müşahede edilmektedir (Rowley, 2004: 97). Muhafazakârlar açısından özel mülkiyet yalnızca parasal değeri olan bir meta değil; aidiyet, bağlılık, korunma vb. insanın duygusal ve psikolojik hislerine de hitap eden bir kurumdur (Demirel, 2004: 215).

Öte yandan sosyalistler haricindeki kesimler ile muhafazakârların rahatlıkla uzlaşabileceği konulardan biri de mülkiyet haklarıdır; zira İslâmiyet özel mülkiyet anlayışını tasvip etmiş olmakla birlikte özel mülkiyete bir üst sınır da koymamıştır. Bu konudaki tek sınır, her bireyin içindeki vicdan ve ahiret korkusu olmaktadır. Bu çerçevede İslamiyet inancında sonsuz servete cevaz verilmişse de bu servetin nasıl kullanıldığı sorusu Kıyamet Günü sorulacak bir sorudur (Çizakça, 2004: 108). Muhafazakârlar açısından mülkiyet, toplumsal düzenin tesis edilmesinde hayati öneme sahip kurumlardan bir diğeridir. Muhafazakârlar mülkiyetin temeli olarak aileyi gördüklerinden aile ve mülkiyeti birbirini tamamlayan iki unsur olarak tarif etmektedirler. Toplumsal düzenin temelini teşkil eden bu iki unsurda görülebilecek herhangi bir aşınma toplumsal düzenin de aşınmasını doğuracaktır (Çaha, 2004: 78). Muhafazakârlar özgürlük ve mülkiyet kavramlarının birbirleriyle ilişkili olduğu görüşündedirler. Dahası özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla bir toplum daha istikrarlı ve üretken olacaktır. Muhafazakârlar mülk edinmenin mülkiyet sahibine bazı ödevler yüklediğini düşünmekte, bu ahlaki ve hukuki ödevleri benimsemektedirler (Barış, 2014: 213).

2 Mart 2021’de gerçekleştirilen vizyonu “Özgür Birey, Güçlü Toplum, Daha Demokratik Bir Türkiye” olarak belirlenen “İnsan Hakları Eylem Planı Tanıtım Toplantısı’na katılan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, mülkiyet hakkının vatandaşların sosyal ve ekonomik açıdan gelişimini temin eden bir hak olduğunu ifade etmiştir. Buna göre doğuştan kazanılan bu hakkın korunması devletin öncelikli görevleri arasında yer almaktadır. Erdoğan’a göre kamu idareleri, mülkiyet hakkını kullanmayı güçleştirecek uygulamalardan şiddetle kaçınmak zorundadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021: 24). AK Parti; evrensel standartlara uygun tam tanımlanmış hukuk sistemini, güvenilir ve işleyen bir adalet mekanizmasını, güvenceye bağlanmış mülkiyet haklarını, güvenilir kurumsal yapıyı, pazara ve kaynaklara kolayca ulaşma fırsatını sağlayacağını vurgulamış (AK Parti, 2002b: 36), güvenceye bağlanmış mülkiyet haklarının Türkiye’ye önemli üstünlükler sağlayacağı belirtilmiştir (AK Parti, 2015a: 33). Son olarak AK Parti, sınai mülkiyete dayalı üretimin yanı sıra fikri mülkiyet haklarının önemine de yüzeysel olsa da dikkat çekmiştir.

AK Parti ve Otorite

Muhafazakârlar otoritenin varlığını doğal bir gereklilik olarak görmektedirler. Ancak muhafazakârlara göre liberallerin iddia ettiği gibi otorite doğal sözleşmeden kaynaklanmamakta, toplumun doğasında mevcut olduğundan toplum tarafından mümkün kılınmaktadır. Dahası her türlü otoriteye (baba, öğretmen, din adamı devlet vb.) saygı duyulması toplumun varlığını sürdürebilmesi için şarttır (Demirel, 2004: 215). Yine de muhafazakârlar devlet eleştirisi yapmışlardır. Onların devlet eleştirisi geleneksel anlayıştaki otorite vurgusunun zamanla her durumda muhafaza edilmesi gereken kendi rivayetine göre bir güç olarak değil; hak ve hürriyetleri güvence altına alan ve toplumsal huzuru kurma işlevini üstlenen bir araç olarak görülmeye başlanmıştır (Akdoğan, 2004: 235).

AK Parti'nin benimsemiş olduğu muhafazakâr demokrasi anlayışı tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir siyasi iktidarı savunmaktadır. Bu bağlamda totaliter ve otoriter anlayışlar demokratik siyasetin düşmanı olarak değerlendirilmektedir. Muhafazakâr demokrasi yaklaşımında millet iradesini esas alan siyasi meşruiyetle insanlığın müşterek değerlerine dayalı hukuki meşruiyete önem atfedilmektedir. Bu çerçevede hukuk devleti prensibi gereği siyasi iktidarın yanı sıra tüm kurumlar evrensel değerleri referans alan objektif kurallar ve yasalarla sınırlanmaktadır. Böylesi bir durumda devlet ideoloji dayatmamaktadır. Muhafazakâr demokrasinin arzuladığı devlet asli fonksiyonlarının dışına çıkmayan, küçük, güçlü ve etkin bir devlettir (AK Parti, 2015c: 4). AK Parti programlarında sınırlandırılmış bir siyasi iktidarın savunuculuğu yapılsa da bu durum söylem düzeyinde kalmakta, pratiğe geçirilmemektedir. Benzer şekilde AK Parti, muhafazakâr demokrasi anlayışı sayesinde devletin ideoloji dayat(a)mayacağını belirtmişse de zorunlu din dersleri, alkol yasakları vb. uygulamalar bu durumun pratikte bir geçerliliğinin olmadığını ortaya koymaktadır.

AK Parti'ye göre devlet, toplumun uzun geçmişinin ürünü olan sivil kültür ve kurumlara müdahale etmemelidir. Devletin bunlara müdahale etmesinin kaos ve huzursuzluk ile sonuçlanacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede modern gelişmelere paralel olarak devlet ekonomiden çekildikçe toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetim de kaçınılmaz olarak azalacaktır (AK Parti, 2015a: 10-11). "Özgürlük için güvenlik" yaklaşımını referans alan AK Parti'ye göre devletin esas görevi vatandaşların huzur ve güven ortamında özgürce yaşamasını sağlamaktır (AK Parti, 2011: 21). Birey-devlet ilişkilerinde demokratik toplum olmanın esaslarını benimseyen AK Parti, devleti bireye hizmet için ve bireylerin tesis ettiği etkin bir hizmet kurumu olarak telakki etmektedir. Millet adına egemenlik yetkisini kullanan yasama, yürütme ve yargı organlarıyla devlet örgütlenmesi içerisinde kamusal fonksiyon üstlenen tüm gerçek ve tüzel kişilerin yetki kullanımlarında ve görevlerini yerine getirmede hukuk devleti normlarına uyması gerekli olup bu gerekliliğe uygunluk meşruiyetin esasıdır (AK Parti, 2002a: 20; AK Parti, 2023a: 25).

Sonuç

Muhafazakârlık kavramı, bir dizi öğelere (gelenek, din, aile, toplum, mülkiyet, otorite vb.) vurgu yapmış olmakla birlikte muhafazakârlığın vurgusunu yaptığı bu öğeler zamanla değişikliğe uğramış ya da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bir ideoloji olarak muhafazakârlığın üzerinde hassasiyetle durduğu öğelerin farklı yorumlanması ya da değişikliğe uğraması önemli ölçüde tarihsel süreçte yaşanan gelişme ve değişmelerle ilişkilidir. Dünya ölçeğinde yaşanan gelişme ve değişmelerden ideolojiler de payını almıştır. Bu kapsamda ilk zamanlarda birbirine karşıt tezler ileri süren ideolojiler zamanla

eklemlenmeye başlamışlardır. Aydınlanma düşüncesi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'ne bir tepki olarak ortaya çıkan muhafazakârlıkla liberalizm arasında yaşanan yakınlaşma bu durumun somut örneğini teşkil etmektedir. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak muhafazakârlıkla demokrasinin bir sentezini yapan partiler de ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu partilerden biri de 2001'de kurulan AK Parti olmuştur.

AK Parti'nin parti programı, tüzüğü, seçim beyannameleri ve liderinin açıklamalarında demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, sınırlı devlet, çoğulculuk, farklılıklara saygı vb. prensiplerin yanı sıra muhafazakâr değerleri güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Muhafazakâr değerleri güçlü bir şekilde vurgulayan AK Parti, liberal ideolojiyle sıkı ilişki içinde olmuştur. Bu bağlamda AK Parti muhafazakârlığın yeni bir yorumunu yaparak ya da muhafazakârlığı yeniden tanımlayarak muhafazakârlık kavramında bir hayli değişikliği meydana getirmiştir. AK Parti, geleneği dışlamayan bir modernliği, toplumun temel taşı olarak aileyi, laikliği benimsemiş bir din anlayışını, sınırlı bir otoriteyi, organik bir toplumu ve özel mülkiyeti esas alan bir muhafazakârlık anlayışını formüle etmiştir. Bu bakımdan yeniliğe ve değişime açık bir muhafazakârlık anlayışını benimseyen AK Parti'nin çağdaş ve muhafazakâr bir parti özelliğini gösterdiği söylenebilir. Öte yandan neomuhafazakâr bir hareket olarak da değerlendirilebilecek olan AK Parti, muhafazakârlığın tüm değerlerine yer vermiş olmakla birlikte muhafazakâr değerlere aynı düzeyde vurgu yapmamıştır. Bu doğrultuda AK Parti muhafazakâr değerler içerisinde ağırlıklı olarak aileye ve dine (din ve vicdan özgürlüğüne) göndermede bulunmuştur. Muhafazakâr değerlere siyasal program düzeyinde ve parti yetkililerinin söylemleriyle göndermede bulunan AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışının önemli ölçüde popülizm ve pragmatizmden beslendiği ve söylemsel düzeyde kaldığı ileri sürülebilir.

Kaynaklar

- Acar, M. (2011). Özgürlük ve medeniyetin temel kurumu: Özel mülkiyet. *Muhafazakâr Düşünce*, 7(27), 39-56.
- Adanalı, H. (2004). Açılış konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 51-55). AK Parti Yayınları.
- AK Parti. (2002a). *Parti tüzüğü* [Beyaz sayfa]. TBMM Kütüphanesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/901>
- AK Parti. (2002b). *Kalkınma ve demokratikleşme programı* [Beyaz Sayfa]. TBMM Kütüphanesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- AK Parti. (2011). *12 Haziran 2011 genel seçimleri seçim beyannamesi* [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/iesaeuoj/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi.pdf>
- AK Parti. (2015a). *2002 genel seçimleri seçim beyannamesi* [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>
- AK Parti. (2015b). *2007 genel seçimleri seçim beyannamesi* [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/o0omydr3/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>

- AK Parti. (2015c). 4. Olağan büyük kongre: 2023 siyasi vizyonu [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/272148/2023-vizyonu.pdf>
- AK Parti. (2015d). 2015 genel seçimleri seçim beyannamesi [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/318795/7-haziran-2015-edited.pdf>
- AK Parti. (2018). 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler seçim beyannamesi [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/271931/secim-beyannamesi-2018.pdf>
- AK Parti. (2023a). Parti tüzüğü [Beyaz sayfa]. <https://www.akparti.org.tr/media/asbklfdx/ak-parti-tuzuk.pdf>
- AK Parti. (2023b). 2023 seçim beyannamesi: Türkiye yüzyılı için doğru adımlar [Basın açıklaması]. <https://www.akparti.org.tr/media/dwyd05pu/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im.pdf>
- Akdoğan, Y. (2003). *AK Parti ve muhafazakâr demokrasi*. Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004). AK Parti-muhafazakârlık ve demokrasi. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 227-246). AK Parti Yayınları.
- Akkaş, H. H. (2004). *Muhafazakâr düşünce ve Edmund Burke*. Kadim Yayınları.
- Aktay, Y. (2004). İslâmcılığın mümkün ve meşru dili: Muhafazakârlık. *Karizma*, 5(17), 21-33.
- Akyol, T. (2009). AKP büyük sermayenin değil, yükselen Anadolu sermayesinin temsilcisidir. Kurt, Ü. (Editör), *AKP Yeni Merkez Sağ mı?*. (ss. 13-32). Dipnot Yayınları.
- Alpman, P. S. (2016). Harikalar diyarından muhafazakâr masallar. Deniz, A. Ç. (Editör), *Öteki Muhafazakârlık*. (ss. 113-155). Phoenix Yayınevi.
- Barış, İ. (2014). Muhafazakâr düşüncenin temel değerleri çerçevesinde AK Parti. *Muhafazakâr Düşünce*, 11(41-42), 207-225.
- Beneton, P. (2016). *Muhafazakârlık* (C. Akalın, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bilici, M. (2004). Muhafazakârlık neyi muhafaza ediyor? (Bir tercüme hatası olarak Türk muhafazakârlığı). *Karizma*, 5(17), 57-60.
- Bingöl, Y. & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan muhafazakâr demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin karşılaştırmalı bir analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-33.
- Bora, T. (2004). AKP ve muhafazakâr demokratlığın sınırları. *Karizma*, 5(17), 37-42.
- Burke, E. (2017). *Devrimin şeytanları* (Çev. Özlem Koyuncu). Tefrika Yayınları.
- Burke, E. (2019). *Fransa Devrimi üzerine düşünceler* (A. Özkan, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakâr düşüncede toplum. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 66-79). AK Parti Yayınları.
- Çizakça, M. (2004). Ekonomide laik-muhafazakâr uzlaşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 105-112). AK Parti Yayınları.
- Demirel, T. (2004). Türkiye'de merkez sağ ve muhafazakârlık. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 209-215). AK Parti Yayınları.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin demokrasi söylemi ve muhafazakârlık: Muhafazakâr demokrasiye eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- Dubiel, H. (2017). *Yeni muhafazakârlık nedir?* (E. Özbek, Çev.). İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (2004). Muhafazakârlık ve Türk muhafazakârlığının sorun alanları. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 177-197). AK Parti Yayınları.
- Eagleton, T. (1985). *Eleştiri ve ideoloji* (E. Tarım & S. Öztopbaş, Çev.). İletişim Yayınları.

- Ekinci, Y. (2016). Yeni muhafazakârlığa karşı devrimci muhafazakârlık. Deniz, A. Ç. (Editör), *Öteki Muhafazakârlık*. (ss. 157-204). Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2004a). Muhafazakârlık: Ana temalar. *Liberal Düşünce*, (34), 5-9.
- Erdoğan, M. (2004b). Muhafazakârlık: Ana temalar. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 26-33). AK Parti Yayınları.
- Erdoğan, R. T. (2004). Açılış konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 7-17). AK Parti Yayınları.
- Erkal, S. N. (2004). Yaşlı yüz, taze makyaj: Yeni muhafazakârlık. *Karizma*, 5(17), 97-99.
- Fırat, M. M. D. (2004). Açılış konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 19-22). AK Parti Yayınları.
- Göka, E., Göral, F. S. & Güney, Ç. (2017). Bir hayat insanı olarak Türk muhafazakârı ve kaygan siyasal tercihi. Bora, T. & Gültekingil, M. (Editörler), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 302-313). İletişim Yayınları.
- Güler, İ. (2005). Tarih ve “tarih-dışı” arasında gelenek. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(3), 123-130.
- Heineman, R. (2004). ABD’de muhafazakârlık: 1976’ dan günümüze (Ç. Demir, Çev.). *Karizma*, 5(17), 61-67.
- Heywood, A. (2016). *Siyasî ideolojiler* (L. Köker, Çev.). BB101 Yayınları.
- Işık, M. (2018). *28 Şubat postmodern darbe sürecinde rol oynayan aktörler hakkında bir değerlendirme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Işık, M. (2019). 28 Şubat süreci hakkındaki iddialar ve AK Parti’nin sürecin hukuki düzenlemelerini dönüştürme çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 122-135.
- Işık, M. (2023a). *1980 sonrası dönemde Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin evrimi (1980-2001)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Işık, M. (2023b). *Dünyada ve Türkiye’de muhafazakârlık*. Astana Yayınları.
- Işık, M. (2023c). 28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi arka planı üzerine notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 364-377.
- Işık, M. (2023d). *Türk siyasal hayatında 28 Şubat süreci: Kavramlar, olaylar, aktörler*. Özgür Yayınları.
- İrem, N. (2004). Türk muhafazakârlığı üzerine bazı gözlemler. *Karizma*, 5(17), 9-19.
- Kahraman, H. B. (2007). *Türk sağı ve AKP* (R. Yener, Söyleşi). Agorakitaplığı.
- Kırlı, Ö. (2016). Kadimin restitüsyonu ve kutsalın restorasyonu. Deniz, A. Ç. (Editör), *Öteki Muhafazakârlık*. (ss. 17-54). Phoenix Yayınevi.
- Kirk, R. (2019). *Muhafazakâr anlayış: Burke’ten Eliot’a*. Kadim Yayınları.
- Koç, Y. T. (2011). *12 Eylül’den 12 Haziran’a siyasi partiler: Adalet ve Kalkınma Partisi*. SETA Analiz. <https://file.setav.org/Files/Pdf/12-eylulden-12-hazirana-siyasal-partiler-ak-parti.pdf>
- Kurt, Ü. (Editör). (2009). *AKP yeni merkez sağ mı?*. Dipnot Yayınları.
- Macit, M. H. (2016). İdeoloji üzerine felsefi bir değerlendirme. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (26), 29-36.
- McClellan, D. (1999). *İdeoloji* (E. Özkaya, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Mert, N. (2004). Muhafazakârlık, fundamentalizm değildir! *Karizma*, 5(17), 34-36.
- Nispet, R. (2014). *Muhafazakârlık: Düş ve gerçek* (K. Bülbül & M. F. Serenli, Çev.). Kadim Yayınları.

- Norman, B. (2004). Rasyonalizm, muhafazakârlık ve demokrasi. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 34-50). AK Parti Yayınları.
- Oğuz, F. (2011). İnsan olmanın doğal sonucu olarak mülkiyet hakları. *Muhafazakâr Düşünce*, 7(27), 57-78.
- Okutan, M. Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr demokrat mı, Hıristiyan demokrasinin Müslüman versiyonu mu? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307-324.
- Rowley, C. (2004). Muhafazakârlık ve ekonomi. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 90-104). AK Parti Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2004). Muhafazakârlık, akıl ve modernite. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 23-25). AK Parti Yayınları.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir: Türk sağ geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İletişim Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021, Mart 2). *Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın insan hakları eylem planı tanıtım toplantısı konuşması* [Basın açıklaması]. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-03-02-insanhaklari.pdf>
- Vatan (2003, 12 Ekim). *AKP kimliksizliğe mahkum*. <https://www.gazetevatan.com/gundem/akp-kimliksizlige-mahkum-15666>
- Vural, M. (2004). Yeni-Muhafazakârlık üzerine. *Karizma*, 5(17), 43-49.
- Yalsızuçanlar, S. (2004). İslâmcı/milliyetçi/sağ siyasetin yeni adı: Muhafazakâr demokrasi. *Karizma*, 5(17), 93-96.
- Yaman, H. (2017). Anglosakson muhafazakâr geleneğin dönüşümü ve Trump'ın yeni Amerika söylemi. *The Journal of Academic Social Science Study*, (58), 497-510.
- Yanardağ, M. (Editör) (2004). *Yeni muhafazakârlar (Neo-Cons): Amerika'nın kara kitabı*. Chiviyazıları Yayınevi.
- Yavuz, H. (2004). Türk politikasında muhafazakârlık: Geçmiş ve gelecek. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (ss. 202-208). AK Parti Yayınları.
- Yıldız, A. (2004a). Muhafazakârlığın yerlileştirilmesi ya da AKP'nin "Yeni muhafazakâr demokratiği". *Karizma*, 5(17), 53-56.
- Yıldız, A. (2004b). Ak Parti'nin "yeni muhafazakâr demokratiği": Türkiye siyasetinde adlandırma problemi. *Liberal Düşünce*, (34), 5-12.
- Yılmaz, A. (2016). *Çağdaş siyasal akımlar*. Vadi Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muafır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.